

generáció nőtt fel, akiknek művei közül a szerző megemlíti néhányat. Labanca véleménye szerint napjainkra az emlékezés emberi oldala erősödött meg, ezt szolgálja többek között az egykori harcok színhelyein létesített Béke Útja az Alpokban. Megemlíti, hogy a Monarchiáról alkotott korábbi kép mára megváltozott az olasz közvéleményben, köszönhetően a sok, főleg Dél-Tirolban újabban megjelent kötetnek és kiadványnak.

Werner Suppanz az olasz front az osztrák közösségi emlékezetben témát vizsgálja meg. A szerző szerint az 1918–1933 közötti első Osztrák Köztársaság időszaka a hegemon emlékezetért folytatott harc fázisa volt, amely a közvélekedés szerint Németország és a Monarchia a szlávok és az olaszok ellen vívott harcát jelentette. A második az ausztrófasiszmus időszaka volt, amelyben eluralkodott a világháború keresztény-konzervatív megközelítése. 1934-ben Bécsben felavatták az osztrák hősi emlékművet, amely a viláégés során elesett katonák központi emlékműve lett. Számos dicsőség-könyv és ezredtörténet látott napvilágot a viláégés halottainak emlékére, az olaszok elleni háborút pedig népi háborúként propagálták. Az 1945-től az 1990-es évekig tartó harmadik időszakban jelentős számú publikáció jelent meg, amelyekben újra feldolgozták és újraírták a háború különböző vonatkozásait, így például jellemző a háború értelmetlenségének bemutatása az egyszerű katonák és a civilek szemszögéből. Erre az időre esik a mai napig is létező, nemzetközi Dolomitok Barátai Mozgalom megalakulása 1972-ben. A negyedik fázis az 1990-es évektől a jelenkorig tart, amelyre a Nagy Háborúra való emlékezés tudományos megközelítésben a jellemző. Suppanz felsorolja az utóbbi időben megjelent új szemléletű összefoglaló műveket, említést tesz a nemrégiben létesült új világháborús osztrák emlékhelyekről, az ilyen témájú regényekről és színdarabokról.

A könyvet a szerzők rövid életrajzát ismertető jegyzék, valamint személy- és helységnevet mutató egészíti ki. A kötet olvastán egyet kell értenünk a Nicola Labanca utószavában foglaltakkal, az olasz és osztrák kutatók által vizsgált témák jól szolgálják az első világháború történetének feldolgozását, és leszámolnak sok korábbi sztereotípiával. A magyar hadtörténetírás számára is fontos kötettel gyarapodott az első világháború nemzetközi szakirodalma.

Balla Tibor

RUDOLF JAWORSKI

MÜTTER – LIEBCHEN – HEROINEN

Propagandapostkarten aus dem Ersten Weltkrieg

(Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2015. 202 o. ISBN 9783412224776)

Közismert, hogy a Nagy Háború vizuális kultúrája külföldön és Magyarországon egyaránt a kevésbé feldolgozott és kutatott tárgykörök közé tartozik. Rudolf Jaworski – aki korábban a Kieli Egyetem Közép-Kelet-Európa történetének professzora volt – egy meglehetősen szokatlan, ugyanakkor hallatlanul érdekes témakört választott alapos tudományos kutatásokra épülő könyve témájaként. A szerző nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy európai összehasonlításban először mutatja be a nők háborús szerepét és a velük kapcsolatban kialakult nemi specifikus kliséket, a korabeli propagandacélokot szolgáló képeslapok alapján.

A mű írója a köszönetnyilvánítás utáni bevezetőben kifejti, hogy a régi képeslapok nem számítanak általában a történészek kedvelt forrástípusai közé. Az első világháborúban – amely egyben az első nagy média- és propagandaháború is volt a történelemben – a képeslap kései virágzását élte, hiszen 1915-ben csak az Osztrák–Magyar Monarchiában egymillió darabot küldtek el belőle. Bemutatja a viláégés idején nyomott képeslapok főbb típusait, mint pl. tájképek, különféle motívumokat megjelenítő (ünnepi alkalmakra küldött, dalokat és verseket tartalmazó, eseményeket, személyeket, állatokat ábrázoló), valamint a propaganda képeslapok. Utóbbiakat, amelyek a saját lakosság hazafias mozgósítására, a háborús célok propagálására is kitűnő eszköznek bizonyultak, eddig nem vizsgálták a kutatók. Jaworski általánosságban áttekinti a nők háborús szerepét, megtudjuk, hogy a kötetben található, nőket ábrázoló lapok nagy része az európai (francia, német, osztrák,

olasz, brit, orosz és más) hadviselő felek országaiban készült, a legtöbb rajzolt vagy festett képet ábrázol. A képeslapokat általában férfiak készítették a nőkről, a férfiak vágyait, félelmeit és álmait fejezték ki. A tipizálás összetettsége miatt a kötet írója több nagy fejezetben tárja kutatásai eredményét az olvasók elé.

A szerző kiválasztott 134, az európai országokban a Nagy Háború alatt kiadott jellemző képeslapot, és azok segítségével teszi szemléletessé a mondanivalóját, azok alapján sorolja kategóriákba a nőiség attribútumát.

Az első fejezet a védőangyal és más szellemi lények témakörét vizsgálja. Jaworski megállapítja, hogy a semleges, szellemi nőalakok meghatározóak voltak már az ókor óta. Elsőként Clio, a történetírás és a költészet múzsájának német és francia képeslapokon történő szembeállítását végzi el. Megtudhatjuk, hogyan jelenítették meg Justitiát, az igazság bajnokát. Németországban és a Monarchiában a nőalakot öltött és harcra buzdító Walkür is jellegzetes volt. Sokszor ismételt motívum volt a harcoló katonát a halálos veszélytől védő védőangyal figurája is. A különböző védőszentek, (pl. Szent Borbála a tüzéség védőszentje az osztrák–magyar, a német és az olasz félnél, a francia Szent Teréz) is sokszor kerültek ábrázolásra. Marsot, a háború istenét és a nőalakban megjelenített béke angyalát is szembeállították. Előfordult a háborús fúria vagy a háború istennője alak bemutatása is.

A második nagy témakör, a női allegóriák, mint kollektív testek címet viseli. Jaworski kiemeli, hogy a kollektív női alakok a nemzet és az állam eszméjét testesítették meg. Számos példát felsorol azokra, így pl. a Németországot megszemélyesítő Germániát, aki támogatja a német katonát és védelmezi a békésen dolgozó parasztot, a Habsburgokat védő Ausztria, a francia népet megtettesítő, a barbárok ellen harcoló Mariannét és a vértbe öltözött Jean d'Arc-ot, illetőleg a Marseilleaise-t. Az ókori Pallas Athéné szobrokra hasonlító sisakos, kardos, zászlót tartó Britannia a brit birodalmat, a színes ruhában, békegalambbal és liliummal, fején a Romanov koronával, a cári sassal és a bizánci örökséget hangsúlyozó jelképrendszerrel ábrázolt Roszszija a cári Oroszországot testesítette meg. A páncélba öltözött Helvécia a béke szigetének számító Svájcot védelmezte pajzsával. A leláncolt Polónia a fehér sassal és az érte életét áldozni kész, osztrák–magyar egyenruhába bújt lengyel katonával az egyesíteni kívánt Lengyelország szimbóluma lett. Az Európát nőalakban megjelenítő képeslapok is készültek, amelyek a háború szenvedéseit, a civilizáció pusztulását ábrázolták az öreg kontinensen.

A harmadik fejezet a katonai szövetségek és a női partnerség témáját járja körül. Különbféle megközelítésben találkozunk velük, mint pl. a három grácia nevető nőalakja, amely Ausztriát, Germániát és Turciát, a központi hatalmak államait ábrázolja. A francia Mariannéval a középpontban az antant hatalmak csoportját megtettesítő nőalakokat láthatunk egy lapon. A kezében keresztet és kardot tartó Roszszija, oldalán Ukrajnával és Polóniával a szláv összetartozást jeleníti meg. A cári sas védőszárnyai alatt álló két szerb leány az orosz–szerb szövetség szimbólumává vált. Az antant egységét az Oroszországot, Angliát és Franciaországot megtettesítő és összelehelkező három nőalak demonstrálta. Francia és Itália latin testvérekként bukkannak fel, karddal és pajzzsal valamint győzelemre szomjazó arccal. A másik táborban álló Ausztriát és Germániát testvérpárként, szintén pajzzsal, karddal és koronával ábrázolták. A törött kardot tartó Belgium segítségére siető francia nőalak szintén a testvériséget szimbolizálta. A megtépett belga trikolórral a Britannia védő ölelésébe fonódó két nőalak a belgák németek előli 1914-es menekülésére emlékeztetett.

A negyedik témakör a többszörös anyamítoszt veszi górcső alá. Az anya, mint a haza és a tűzhely védelmezőjének mítosza, alakja a lapokon a jövő és a hagyományok garanciája. Találkozhatunk különféle Mária ábrázolásokkal, aki a saját csapatokat támogatja német, olasz és francia résztől. Egy orosz lapon Szent Olga Oroszország anyácska megtettesítője, aki két gyermeket óv a háború szörnyűségei ellen. A belga Erzsébet királynő három gyermeket véd a német katonák atrocitásai ellen. A sisakos Hungária gyerekektől körülvéve védi a civil lakosságot a háború szörnyűségei ellen. Germánia anya a trónon ülve, kezében kardot tartva egy kisgyermeket és egy sérült német katonát védelmez. Még humoros ábrázolásmóddal is találkozhatunk: Germánia anya két német katonát szolgál ki gombóccal, a róla elnevezett vendéglőben. Az anya-lánya motívum is felbukkan a lapokon: pl. Itália anya a végre hazatérő Trentinóval, Trieszttel, Fiumével és az olasz gyarmatokkal, Elzász és Lotaringia Franciaország anyához való visszatérésének francia megjelenítése is sokszor szerepel, Germánia mostohaanyához láncolt lányokként ábrázolva. A képeslapok feladata volt az is,

hogyan a propagandában egyformán fontosként ábrázolják a saját anya és a szülőhaza iránti szeretetet. Példának okáért egy káros Francia figyelmezteti az anyjától búcsúzó fiút a háborús kötelességére, egy angol katona édesanyjától vesz búcsút, és hazájáért, szerelméért és anyjáért indul harcolni. Ezek a lapok a haza iránti lojalitás és a fiúk haza oltárán történő feláldozása mondanivalóját sugallták. A képeslapok a gyermekvállalási kedvre is ösztönöztek: pl. német részről azt propagálták, hogy a császárnak katonára van szüksége, ezért kell a számos fiú utód.

Az ötödik fejezetből a militarizált nemek közti kapcsolatokról tudunk meg részleteket. A háborúban a férfi és nő közötti kapcsolatot a katonai standard határozta meg. Nem szabtak határt a művészi fantáziának és a kínos dolgoknak sem. Egy német lap a lövészárkok harcát, mint a férj és feleség közötti összetűzések folytatását ábrázolta 1917-ben. A szójátékok is szerephez jutottak, pl. a kozák és az orosz leányka közötti párbeszéd lényege, ha a katona győz, kap tőle egy ajándékot. A nemek közötti kapcsolatok bemutatásában a katonai szakkifejezések is előkerültek, példának okáért a nőket előszeretettel ábrázolták lövegekkel, a különböző kaliberű tüzérségi löszereket pedig fallikus szimbólumként jelenítették meg. Az ellenségeskedéseket férfi-nő közötti kapcsolatként mutatja be sok lap, így egy őt átölelni akaró német katonát a belga nő felfofozza. A francia Marianne modern Salome-ként II. Vilmos levágott fejét tartja egy tálcán. A nemzetközi politikára is átültették a nemek közti viszonyokat: a Romániát megszemélyesítő nőalakkal a német és osztrák-magyar uralkodó flörtöl. Az olaszok antant oldalára állását szintén nő alakjában ábrázolták, aki Trientet és Triesztet is magával viszi batyujában. Az azonos szövetségi rendszeren belüli viszonyt is férfi-női kapcsolatok segítségével mutatták be: egy angol lapon egy francia és egy brit lány bújjik a brit katonához. A baráti és ellenséges viszonyt is ábrázolták, egy francia lapon az Elzászt megtestesítő nőalakat egy német katona erőszakkal elrabolja 1870-71-ben, aki az első világháború után már a francia egyenruhás bakához simul.

A hatodik témakör a hölgyek és az egyenruha problémáját állítja középpontba. A szerző szerint a nők mindig is vonzódtak az egyenruhához és a katonasághoz. Német, francia és olasz képeslapokon láthatjuk, amint több nő közrefog egy katonát, akit étellel vagy a társaságukkal kényeztetnek. Mindezek a katonák vágyainak kifejeződései is voltak, hiszen úgy vélték, ha győztesen hazatérnek a frontról a nők majd készségesen rendelkezésükre állnak. A nőket a hadviselő felek mindegyike előszeretettel ábrázolta egyenruhában: úgy az antant (brit, francia vagy orosz), mint a központi hatalmak (török, osztrák-magyar, német, bolgár) katonáiként is megjelenítésre kerültek. Gyakori volt az uniformisba bújt nőalakról műtermi körülmények között készült fényképszerű képeslap szinte mindegyik hadviselő félnél. A csinos bajtársnők ábrázolása a háborús propagandában egyértelműen a saját katonák harci kedvének fenntartását szolgálta.

A hetedik fejezet a nő otthon, a férfi a fronton témát teszi vizsgálat tárgyává. A legtöbb országban hasonlóan ábrázolták a témát: a kép egyik oldalán a nő a hátszországban, a férfi pedig a fronton, mostoha körülmények között. Egy másik jellegzetes motívum volt a feleség, társ délibábként való megjelenítése a fronton, illetve a katona alakjáé a hátszországban. A kedvestől, feleségtől és családtól való elválást valamint a visszatérés örömet is sűrűn megörökítették. A hátszországban a fronton küzdő katonáknak meleg ruhát kötögető, ajándékokat gyűjtő, a katonákat szabadságról hazatérve szórakoztató nőket is megrajzolták és bemutatták a lapokon.

A nyolcadik témaegység a nők háborús győzelem érdekében végzett munkájáról szól. Megismerhetjük a mezőgazdaságban dolgozó parasztasszonyokat, a villamoskalauzsként, postásként, kovácsként, és egyéb munkakörökben dolgozó hölgyeket. A hadiiparban és gyárakban munkát vállaló nőket is minden országban megjelenítették. A lapok üzenete az, hogy a dolgozó nők értékes és pótolhatatlan tagjai a társadalomnak, akiknek segítsége nélkül a háborút nem lehet megvívni és megnyerni.

A kilencedik fejezet az ápolónőről szól, aki bajtárs, illetve a vágy tárgya. Kevéssé ismert, hogy Franciaországban 60 000, Németországban 92 000, Angliában 80 000 nő dolgozott ápolónővéreként a háború idején, akik általában magasabb társadalmi rétegből származó segédszemélyzetként tevékenykedtek. Alakjukat idealizálták, hiszen a frontkatonák hosszú időn át csak velük találkoztak. Több képeslap a bakák, és a köztük lévő bajtársi kapcsolatot hangsúlyozta. A sebesült vagy beteg katonákat ápoló anya vagy nővér alakját is megjelenítették velük kapcsolatban, egy Monarchiában kiadott lapon pedig Madonnaként ábrázoltak egy ápolónőt.

A tizedik témakör a más városkák, más lányok címet viseli. A nőknek a saját, a szövetséges, illetve a megszálló katonákkal, fess tisztekkel való kapcsolatát veszi górcső alá a fejezet, annak középpontjában a katonák hátországbeli és idegen nőekkel való találkozásának ábrázolása áll. Természetesen megjelenik a nő, mint a katona szexuális vágyának tárgya is.

A tizenegyedik fejezet a hősi halált és a női szenvedést mutatja be. A szerző megállapítja, hogy a hősi halál a modern tömegháborúban más értelmet kapott, mint az előző korok háborúiban. Az értelmetlen tömeges halált hősi halálként definiálták, hogy a katonák kitartását növeljék és megkönnyítsék a hátországban maradt anyák, testvérek, szeretők szenvedéseit. A lapokon a haldokló katona motívuma bukkant fel, akinek utolsó gondolata felesége és családja. Megjelent a csatamező felett lebegő béke angyala nőalakban, a hátországi nők fájdalmát enyhítő és őket vigasztaló Mária alak, a halott hőst trikolorral letakaró Francia, a Bécsben emelt hősi halotti emlékmű talapzatához koszorút helyező Ausztria, a halott katona vagy annak sírja fölé koszorút tartó Germánia, a némán a sírnál gyászoló nők alakja, továbbá számos, az árvákról való gondoskodást propagáló lap is napvilágot látott.

A tizenkettedik nagy témaegység a győzelem és a vereség női alakban való ábrázolását vizsgálja. A szerző kiemeli, hogy a vereséget és a győzelmet sok esetben egyaránt női allegóriákkal ábrázolták. Az antant országok példának okáért ragyogó női alakokkal ünnepelték győzelmüket, míg a vesztes országokat lekötözött, rituális gyászt árasztó, vagy keresztre feszített nőalakok szimbolizálták, amelyekre több példát is találunk a fejezetben.

A kötetben található 134 korabeli színes képeslap digitális reprodukciója kiválóan illusztrálja a szerző mondanivalóját, nagyon élvezhetővé és érthetővé téve a szövegben megfogalmazottakat. A maga nemében egyedülálló könyvet gazdag irodalomjegyzék zárja.

Összességében elmondható, hogy az első világháború idején kiadott, valamilyen formában nőket ábrázoló propaganda képeslapok tematikája rendkívüli sokszínű volt, s Jaworski úttörő munkát végzett ezek feltárásával és elemzésével.

Balla Tibor

JÓZSEF ÁLMOS

MIRE A FALEVELEK LEHULLANAK...

(2., bővített kiadás, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2014. 270 o. ISBN 9789731962528)

A történelmi szakmunkákat többféleképpen kategorizálhatjuk. Az egyik lehetséges mód a téma megközelítésének irányai szerinti csoportosítás. Az általánosoként aposztrófálható munkák közös jellemzője, hogy „felülnézetben” közelítenek a vizsgált témához. A legfelső, legáltalánosabb szint (politikai és katonai vezetés, katonapolitika, hadászat) elemzésétől haladnak a részletek irányába. Ezzel ellentétben, az „alulnézetből” írott munkák, aprólékos kutatásokra lapozva, precízen leírják a legkisebb részleteket, s azok alapján állítanak fel összefüggéseket, haladnak az általános, illetve a felsőbb szintek felé. A „felülnézeti” szemléletmóddal író szerzők előbb foglalkoznak nemzetközi és állami szintű jelenségekkel, folyamatokkal, döntésekkel, majd a hadseregeken, hadtesteken, hadosztályokon, ezredeken keresztül jutnak el – ha eljutnak egyáltalán – a zászlóaljokig, századokig, egyes emberekig. Az „alulnézeti” az egyes embertől, a századtól indulnak, s az egyre magasabb szintű parancsnokságokon keresztül érik el – ha elérik – az államvezetés szintjét. Közös jellemzőjük a részletesség és az igen nagy adatgazdagság. Általában egy-két vagy néhány történelmi eseményre, eseménysorozatra, embercsoportra, helyszínre koncentrálnak, törekedve annak minél teljesebb feltárására és bemutatására. E munkák használata ezáltal azon (had)történeteszek számára is elengedhetetlen, akik sokkal inkább az általános kategóriába tartozó szakmunkákat alkotnak. A két szemlélet között nincs értékrendi különbség, a „felülnézet” nem magasabb rendű az „alulnézetnél” és fordítva. Sőt, csak egymást kiegészítve, együtt alkothatnak egységes (had)történelmet.